

Codex iuris canonici.

Nastavak.)

Dr. Josip Pazman.

Titulus II. De consuetudine.

Važno je u crkvenom pravu poglavlje o običaju. U starom kodeksu četvrti titulus u prvoj knjizi dekretala Gregurovih govori de consuetudine, i prvi u prvoj knjizi u Extravag. com. I. Gracijan na više mjesta u svojem dekretu spominje običaj. Nije dakle čudo, da i novi kodeks imade posebno poglavlje o tom predmetu, to većma što su pisci i prije nego li je izdan novi kodeks opazili, da će se u njemu naći nekoje promjene prema tadašnjoj crkvenoj disciplini u toj točki. I doista to je i učinjeno u § 1. can. 27. § 1. i 2. can. 30. u savezu sa can. 5.

I novi zakon razlikuje običaj contra legem, praeter legem i iuxta legem. Načela vrijede naravno ista koja su vrijedila i dosada. Pojam običaja, uvjeti za valjanost njegovu, razdioba i dr. sve se to ne mijenja u novom kodeksu.

CAN. 25. Consuetudo in Ecclesia vim legis a consensu competentis Superioris ecclesiastici unice obtinet.

U ovom je kanonu sankcionirano načelo, da je jedini pravi tvornik uzrok (causa efficiens) običaja privola crkvenog poglavara. Po ovoj privoli crkvenog zakonodavca, bilo da je dana mučke ili izriječkom, pa i općenito i prethodno po zakonu, za što se i zove privola zakonska — consensus legalis, — dobiva običaj svoju moć.

Kanon govori samo o običaju crkvenom. Gradanski zakon ne daje običaju zakonsku moć općenito, već samo u stanovitim slučajevima, u kojima se izričito na običaj poziva i time ga priznaje. Jedino crkveni zakon poznaje i priznaje običaju moć zakona, dakako pod stanovitim uvjetima. Za to veli kanon: consuetudo in Ecclesia i a consensu competentis Superioris (općenito, mjesto legislatoris) ecclesiastici. Isključivo je dakle ovdje govor o običaju crkvenom.

Racionalisti i moderni nekoji juristi ne priznavaju ovo načelo. Prema njihovu mišljenju jedini uzrok običajnoga prava bio bi narod,

kao što i kod prava uopće. Ovu teoriju modernih jurista škole historičke nastojali su nekoji akatolički kanonisti kao Schulze upravititi na kanonsko pravo, ali uzalud. Jer i pred forumom civilnim ne može valjanost običajnoga prava konačno nastati od juridičkoga osvjeđenja naroda neodvisno od privole zakonodavca, buduć da se obveza zakona pučanstvu može nametnuti samo voljom onoga, koji imade zakonotvornu moć. Zato se i u republici, u kojoj je vrhovna vlast u narodu, može običajno pravo uvesti samo na taj način, da narod sam očituje barem činom svoju zakonodavnu volju, da priznaje dotični običaj.

Kakova imade ta privola biti, o tom opširno govore kanonisti, pa zato držim da nije potrebno to ovdje napose isticati.

CAN. 26. *Communitas, quae legis ecclesiasticae saltem recipiendae capax est, potest consuetudinem inducere quae vim legis obtineat.*

U ovom se kanonu govori o subjektu običaja. Ako običaj posmatraš s materijalne, izvanjske strane, onda on nije drugo van često opetovanje slobodnih čina o nekom predmetu na jednak način. Kada naimе ljudi jednako obavljaju stanovite radnje, na pr. prigodom svadbe, ili kod nošnje i t. d., onda velimo: tu je takav običaj. Ako li pak običaj posmatraš s formalne, unutarnje strane, onda se razumijeva právo tako raditi, koje je nastalo od običaja. Budući da običaj može postojati samo u društvu, to i običajno pravo može nastati samo od čestih i opetovanih čina jednoga društva. Ne može svako društvo da uvede običaja. Zato veli kanon, da to mora biti društvo, koje je sposobno barem primiti zakon, ili što je isto, da bude subjekat zakona. A to je u Crkvi katoličkoj: crkvena provincija, biskupija, redovnička družba. Ne veli zakon, da ovo društvo mora biti sposobno izdavati zakon, t. j. koje ima zakonotvornu moć, upravo zato, jer juridička krjepost ne dolazi izravno ni formalno od društva, nego od privole crkvenoga zakonodavca. I zato ne mogu ni privatne osobe, ni takova društva, koja mogu doduše primiti zapovijedj i biti dužni pokoravati im se, i koja mogu običajem i preskripcijom sticati prava i povlastice, ali nisu sposoban subjekat zakona, nao što su na pr. dekanati, župe, bratovštine, samostani, crkveni zavodj i t. d. — ovakva društva ne mogu uvoditi običaje, koji bi imali moć zakona, već samo ono društvo, quae legis ecclesiasticae saltem recipiendae capax est. Prema tomu, ako u župi postoji kakov običaj, od toga običaja nikada ne može postati zakon.

koji obvezuje čitavu župu, dočim običaj, koji vlada u cijeloj biskupiji, može dobiti moć zakona, ako se ispune za to potrebiti uvjeti, o kojima u kanonu sto slijedi.

CAN. 27. § 1. Iuri divino sive naturali sive positivo nulla consuetudo potest aliquatenus derogare; sed neque iuri ecclesiastico praeiudicium affert, nisi fuerit rationabilis et legitime per annos quadraginta continuos et completos praescripta; contra legem vero ecclesiasticam, quae clausulam contineat futuras consuetudines prohibentem, sola praescribere potest rationabilis consuetudo centenaria aut immemorabilis.

§ 2. Consuetudo, quae in iure expresse prohibetur, non est rationabilis.

Što zakon crkveni u ovom i drugim kanonima ustanovljuje za običaj, vrijedi samo za crkvene zakone. Običaj može biti različan. Ili je običaj, koji odgovara zakonu — *consuetudo iuxta legem* — i tako zakon potvrđuje i tumači. Ili je običaj, koji se ne protivi postojećim zakonima — *consuetudo praeter legem* — pa uvodi nov zakon. Ili je napokon takav običaj, da se protivi postojećem zakonu — *consuetudo contra legem* — i taj ukida postojeći zakon. Ovo sve vrijedi samo za crkvene zakone, ne vrijedi za građanske, a još manje za božanske zakone. Zato ustanovljuje ovaj kanon:

1. da nikakav običaj ne može ukinuti zakon božanski, bio ovaj naravni zakon ili pozitivni zakon. Razlog je jasan. Običaj made svoju moć od privole zakonodavca, a taj je dakako čovjek. Nijedan pako čovjek ne može ukidati zakon božanski, jer ni jednoga čovjeka vlast nije nad božanskom. Ustanovljuje

2. da ne može običaj ukidati ni crkveni zakon, van uz stano-vite uvjete, a ovi jesu: a) da bude običaj taj pametan i razložit, a b) da traje neprekidno kroz potpunih 40 godina. Ustanovljuje

3. da običaj ne može ukidati zakon crkveni, koji zabranjuje buduće običaje, van ako je a) razborit kao gore, i b) ako postoji sto godina ili od pamtljivijeka.

Prva ustanova prvoga § ovoga kanona već je u kratko obrazložena. Zakoni crkveni priznavaju samo one običaje, koji postoje u Crkvi katoličkoj; na druge se ne obazire.

Što se druge ustanove prvoga § tiče, to se ona u jezgri slaže s dosadanjim kanonskim ustanovama. Da običaj mora biti *rationabilis*, to se izričito zahtijevalo u cap. 11. X. de Consuetudine. Razlog je ovaj. Zakon se smije ukinuti samo onda, ako za to postoji važan

razlog. Samovolja zakonodavca ne smije biti odlučna, već dobrobit društva, za koje se zakon izdaje. Budući pak da običaj preko zakona postojećega — *consuetudo contra legem* — ukida taj zakon, mora dosljedno da postoji za to važan razlog, a to znači, da je običaj razložit. Drugo je dakako pitanje: koji se običaj imade smatrati razložitim? O tom opširno govore kanonisti. Ovaj običaj, koji se protiv; božijem zakonu, koji crkveni zakon ili zakonodavac zabranjuje i osuđuje, koji ruši crkveni zapt, koj pruža priliku grijehu, koji je štetan općemu dobru, koj se protivi zdravomu razumu, takav običaj za stalno je nerazborit. Ovo je prvi od glavnih uvjeta za zakonitost običaja. — Drugi od glavnih uvjeta jest, da dugo vremena postoji tako da je nastala preskripcija ili zastara. I u ovoj točki nije bilo razlike između staroga i novoga prava. Novost je ta, što sadanji zakon tačno normira vrijeme zastare, što dosada nije bilo određeno samim zakonom, već je mišljenje učenih i ugledanih kanonista bilo jedino mjerodavno, ili bolje da rečem, razložiti njihova mišljenja, dedukcija iz drugih zakona i analogija. Danas u tom pogledu nema više raznog mišljenja, jer zakon određuje, da običaj mora trajati neprekidnih i potpunih 40 godina, — *per annos quadraginta continuos et completos* — da dobije moć zakona. Ova ustanova u skladu je i sa građanskim zakonom austrijskim, koji i danas u nas ima valjanost, i koji za dosjelost i zastaru protiv upravitelja crkvenih dobara određuje izvanredno vrijeme od 40 godina. (Sr. § 1478. i 1485. g. z.).

Što se pak treće ustanove prvoga § ovoga kanona 27. tiče, to valja spomenuti, da se zakonodavac crkveni u veoma važnim predmetima običaje ogradi ti protiv budućih običaja, pa ih zabranjuje ovom ili sličnom klauzulom: *non obstante quacunq; constuetudine in contrarium etiam futura*. Zakon po naravi svojoj ukida protivne sebi običaje, koje postoje, kao što ukida i zakone, koji su prije izdani i protivne se novomu. Ali zakon redovito ne zabranjuje, da u buduća vremena ne nastane običaj zakonu protivan. Ako zakonodavac svojim zakonom želi i to postići, treba da izričito naglasi tu svoju volju, što biva prije pomenutom klauzulom. Onakav dakle zakon, koji takovu izjavu zakonodavčevu imade, ne može se ukinuti običajem, pa makar bio razložit, ali može da se ukine razložitim običajem, koji traje sto godina ili dulje, tako da mu nema pametara. Ovakovi naim e drevni i prastari običaji imadu svoju časnu prošlost, zaslužuju obzir i poštovanje, pa im je i valjanost veća od modernih zakona.

§ 2. ovoga kanona određuje jedan slučaj, kad se imade smatrati običaj nerazložitim, a taj jest, ako se u zakonu izričito zabranjuje. Ova je ustanova u skladu s kanonom 5. Ali tim nije rečeno, da nema i drugih razloga, s kojih se nekaj običaj imade smatrati nerazložitim.

CAN. 28. Consuetudo praeter legem, quae scienter a communitate cum animo se obligandi servata sit, legem inducit, si pariter fuerit rationabilis et legitime per annos quadraginta continuos et completos praescripta.

Ovaj kanon govori o običaju praeter legem. Snaga i moć ovakova običaja je ta, da uvodi nov zakon mimo onih što već postoje. Da ovakav običaj postane zakonom zahtijeva se više toga. Osim uvjetâ: da bude običaj razložit, i da traje 40 godina (can. 27.) i društva, koje je sposobno barem da bude subjekat zakona (can. 26.), zahtijeva se još i to, da društvo uvodeći nov običaj ne samo tako radi, kako je običaj, da često puta tako radi, a ne potajice, nego i da scienter t. j. znatice tako radi, a ne možda u bludnji ili od neznanja, i da svojevóljno radi s nakanom tom da nastane obveza tako raditi u buduće, a ne možda prisiljeno ili od straha. Ovaj uvjet nije poseban ni nov; to zahtijeva narav običaja, to je valjalo da bude i po starom zakonu, tako su i dosada učili kanonisti. Dapače ovaj uvjet zahtijeva se i kod običaja, koji ukida prijašnji zakon s tom samo razlikom, da društvo držeći se običaja tako radi s nakanom, da se ukloni obveznoj moći onoga zakona, koji se ukida običajem. Pa ovaj kanon i nema nikakve nove ustanove, osim što i ovdje normira tačno vrijeme od 40 godina neprekidnih i potpunih za preskripciju kao i kod običaja contra legem.

CAN. 29. Consuetudo est optima legum interpretis.

Ovaj kanon potvrđuje staro načelo običaja iuxta legem. Ovakav običaj nije doduše nikakovo običajno pravo, jer pravo u ovom slučaju je sam zakon, a običaj raditi po zakonu znak je samo, da su podanici dobro shvatili zakon i da ga čine. Takovim se običajem potvrđuje ili ukriepljuje postojeći zakon. Tako tvrdi i Graecian u c. 3. D. 4. kad veli: leges instituantur cum promulgantur, firmantur, cum moribus utentium approbantur. To je prvi učinak običaja. A drugi je taj, što običaj tumači postojeći zakon. Ako se takav običaj shvati kao činjenica — consuetudo facti — onda je on u jednu ruku znak, a u drugu svjedok, da je to pravi smisao zakona i da je tako doista i volja zakonodavčeva. U tom smislu je običaj i doktrinarni

tumač zakona — *interpretatio doctrinalis*. Pogotovo ako je postojeći zakon dvojbena i neodređen, onda običajem postaje jasno i stalno, da se u tom i tom stalnom smislu imade razumjeti i da se imade tako i tako obdržavati. U tom pogledu približava se običaj tumačenju autentičnom zakona i doprinosi zajedno sa zakonom mnogo k stalnosti obveze, tako te prestaje svaka dvojba o zakonu i njegovoj obvezi.

U savezu s onim načelom, koje ovaj kanon 29. uzakonjuje, razumljivije se lako, zašto se Crkva više puta i u konkordatima i na crkvenim saborima poziva na t. z. disciplinu *vigens* kao na obvezatno pravilo ili pravi zakon. Jer upravo ta disciplina nije drugo nego postojeći običaj, koji crkva čuva i brižno pazi, da se ne zatre. Ovakav običaj običaje Crkva i potvrditi, a onda pogotovo ide ga moć zakona.

CAN. 30. Firmo praescripto can. 5. consuetudo contra legem vel praeter legem per contrariam consuetudinem aut legem revocatur; sed, nisi expressam de iisdem mentionem fecerit, lex non revocat consuetudines centenarias aut immemorabiles nec lex generalis consuetudines particulares.

U kanonu 5. bilo je ustanovljeno, da se običaji, koji za sada postoje a protive se kanonskim ustanovama novoga kodeksa, ako ih ovi kanoni izričito odsuđuju, imadu kao kvaritelji zakona i prava ispraviti, pa ma bili tako stari da im se ne zna za postanak; inače da se mogu čuvati, a svi ostali običaji da se imadu smatrati dokinutima. Ova ustanova ostaje dakle u krjeposti i nadalje i nema se nipošto smatrati dokinutom. Ali kao što jedan zakon ukida drugi zakon ako mu je protivan, tako se i običaj *contra legem* vel *praeter legem*, ukida protivnim običajem ili zakonom. Samo ako je običaj od sto godina ili onaj bez pametara, onda njegova drevnost, časti i ugled podjeljuju mu neku višu moć, tako te se zakonom običaj ne ukidaju, osim ako to izričekom zakonodavac hoće i svoju volju očituje. Isto tako općeniti zakon ne ukida posebne običaje, kao što ne ukida ni posebne zakone.

Tit. III. De temporis supputatione.

Ovo je sasvim nov naslov i nepoznat u dosadašnjem pravu crkvenom, ne zato da ne bi bilo govora o tom, kako se ima računati vrijeme, kad se u zakonu spominje, već zato što ovo gradivo nije

se običavalo napose pertraktirati. Čini se da je iskustvo i praksa zakonodavca sklonula na to, é da se izbjegne nebrojenim dvojabama, neizvjesnostima, različitom shvaćanju i nejednakoj praksi. Prodimo dakle u kratko ovih pet kanona i promotrimo njihove ustanove.

CAN. 31. *Salvis legibus liturgicis, tempus, nisi aliud expresse caveatur, supputetur ad normam canonum qui sequuntur.*

Ovaj kanon je općenit i određuje, da se vrijeme imade računati po stalnim pravilima, koja se zakonom ustanovljuju i neposredno iza toga navode. Dvije su međutim iznimke: prva je, *salvis legibus liturgicis*, ne dirajući u zakone liturgičke. Dosljedno ustanovi kanona 2. ostavlja zakonodavac kongregaciji za obrede slobodu u njezinoj kompetenciji, i za to ne proteže ove svoje odredbe na zakone liturgičke. Druga se iznimka sadržaje u klauzuli, *nisi aliud expresse caveatur*; to je već poznata ograda, koja dolazi u kan.5., u kan. 6. točki 1., u kan. 12., u kan. 22., a akvivalentno drugim riječima gotovo u svakom kanonu. Zakonodavac predviđa, da može biti u pojedinom slučaju opravdano, da se odstupi od općenitoga pravila, a opet nije voljan ni sebi ruke vezati, nego si ostavlja slobodu, da katkada i inako odredi, ako to važni razlozi zahtijevaju.

CAN. 32. §. 1. *Dies constat 24 horis continuo supputandis a media nocte, hebdomada 7 diebus.*

§ 2. *In iure nomine mensis venit spatium 30. anni vero spatium 365 dierum, nisi mensis et annus dicantur sumendi prout sunt in calendario.*

Prema ustanovi ovoga kanona jedinice kod brojenja vremena: dan, tjedan, mjesec, godina, dobivaju stalnu mjeru. Dan imade 24 ure, koje se broje od ponoći predidućega dana do ponoći onoga dana, o kojem se radi. Tjedan imade sedam dana. Mjesec imade 30 dana, a godina 365 dana. Mjera dana i tjedna odgovara i građanskom i kalendarskom računu. Mjera mjeseca odgovara građanskom i trgovačkom računu, ali ne odgovara kalendarskom, jer nekoji mjeseci imadu više od 30 dana, a veljača manje. Godina kalendarska broji doduše 365 dana, ali je u istinu malo dulja, što pokazuju prestopne godine sa 366 dana. Zakonodavac ustanovljuje da se i mjeseci i godine imadu redovito računati kao vrijeme od ravno 30 dana, ali dozvoljava iznimku, da može naime biti slučajeva, kad se mjesec i godina imadu uzeti po kalendarski.

CAN. 33. § 1. *In supputandis horis diei standum est communi loci usui; sed in privata Missae celebratione, in privata horarum canonicarum recitatione, in sacra communione recipientia et in ieiunij vel abstinentiae lege servanda, licet alia sit usualis loci supputatio, potest quis sequi loci tempus aut locale sive verum sive medium, aut legale sive regionale sive aliud extraordinarium.*

§ 2. *Quod attinet ad tempus urgendi contractuum obligationes servetur, nisi aliter expresse pactioe conventum fuerit, praescriptum iuris civilis in territorio vigentis.*

Kako se pak broje ure dnevne, o tom odlučuje običaj. Rimljani su brojili po vojničkim stražama (vigiliae), koji je način sačuvan u evanđelju na pr. »Et si venerit in secunda vigilia et si in tertia vigilia venerit et ita invenerit, beati sunt servi illi« Luc 12. 38. U Italiji se broje sati neprekidno od jedne po ponoći do 24., a to je po našem brojenju 12. u ponoći. Tako se u voznom redu tal. željeznice označuje, da vlak polazi u 14.50, 16.30, 23.20 u 24. Zakonodavac dopušta općenito da se svatko ravna u toj stvari po običaju dotičnoga mjesta.

U pitanjima pako posebnim, u koji sat se smije početi služiti sv. misa i do koji sat, kada se imade moliti časoslov, u koji sat se najranije smije primiti sv. pričest, kada počima i kada završuje zakon posta i nemrsa dozvoljava zakonodavac, da se ravnamo po običaju mjesta, u kojem se nalazimo, ali se smijemo i po drugom brojenju vremena ravnati. Ovo drugo brojenje može biti vrijeme proračunano baš za ono mjesto — tempus locale — odgovaralo ono pravom astronomskom ili srednjoevropskom vremenu, to je svejedno. A može biti zakonom ustanovljeno — tempus legale — kao što to biva po Evropi u ljetnim mjesecima da se za jednu uru kasnije vrijeme broji nego li je astronomsko.

Kod sklapanja ugovora, kad se urgira ispunjenje obveza ugovorom prihvaćenih, valja se držati propisa civilnoga prava, koje vrijedi u dotičnom teritoriju. Razlog je taj, što se toga vremena moraju držati i suci kad sude i osudu izriču, pa je najpodesnije da se i mi svj toga vremena držimo, jer se i onako držati moramo, ako stvar dospje pred sud.

CAN. 34. § 1. *Si mensis et annus designentur proprio nomine vel aequivalenter, ex. gr. mense februario, anno proxime futuro, samantur prout sunt in calendario.*

§ 2. Si terminus a quo nec explicitè nec implicitè assignetur, ex gr. suspensio a Missae celebratione per mensem aut duos annos, tres in anno vacationum menses, etc, tempus supputetur de momento ad momentum; et si tempus sit continuum, ut in allato primo exemplo, menses et anni sumantur prout sunt in calendario; si intermissum, hebdomada intelligatur 7 dierum, mensis 30, annus 365.

§ 3. Si tempus constet uno vel pluribus mensibus aut annis, una vel pluribus hebdomadibus aut tandem pluribus diebus, et terminus a quo explicitè vel implicitè assignetur:

1. Menses et anni sumantur prout sunt in calendario;

2. Si terminus a quo coincidat cum initio diei, ex gr. duo vacationum menses a die 15. augusti, primus dies ad explendam numerationem computetur et tempus finiatur incipiente ultimo die eiusdem numeri;

3. Si terminus a quo non coincidat cum initio diei, ex. gr. decimus quartus aetatis annus, annus novitiatus, octiduum a vacatione sedis episcopalis, decendum ad appellandum etc, primus dies ne computetur et tempus finiatur expleto ultimo die eiusdem numeri,

4. Quod si mensis die eiusdem numeri careat, ex. gr. unus mensis a die 30. Januarii, tunc pro diverso casu tempus finiatur incipiente vel expleto ultimo die mensis;

5. Si agatur de actibus eiusdem generis statis temporibus renovandis, ex. gr. triennium ad professionem perpetuam post temporariam, triennium aliudve temporis spatium ad electionem renovandam etc, tempus finitur eodem recurrente die quo incepit, sed novus actus per integrum eundem diem poni potest.

Ustanove ovoga kanona su jasne i ne treba im tumača. Računanje vremena a momento ad momentum znači računanje neprekidno, inače je prekidano vrijeme, tempus intermissum.

CAN. 35. Tempus utile illud intelligentur, quod pro exercito aut prosecutione sui iuris ita alicui competit, ut ignorantia aut agere non valenti non currat; continuum, quod nullam patitur interruptionem.

Izraz »tempus utile« označuje rokove vremena određene zakonom, da se nekoja prava mogu izvršivati ili sticati, ali tako da vrijeme teče dalje, ako netko ne zna za taj rok, ili ako znade, ne može da ga upotrebi. Kada se na pr. isprazni koja nadarbina i razpiše natječaj za istu, opredijeljeni rok u natjecaju zove se tempus utile s obzirom na kandidate, koji mogu kroz to vrijeme steći pravo

na beneficij. Iza osude ženičbenoga suda opredjeljuje se rok stran-
kama, da mogu prizvati na viši sud, ako nisu zadovoljni s osudom.
Vrijeme određeno za dosjelost i zastaru također je ovakav tempus
utile. Inače je tempus continuum t. j. vrijeme neprekidno kao n. pr.
annus novitiatus, aetas puerorum ante septennium, tempus pa-
schale i dr. (Nastavit će se.)

Kratak tumač V. poglavlja „de praeparatione remota ad ministerium praedicationis“ uputâ S. Congregationis Consistorialis ad 20. Juna 1917.

(Nastavak.)

23. Može se izvagjati zaglavak u formi ili entimeme ili silo-
gizma ili dileme itd. Kada govornik hoće da svoje dokaze iz-
nese pred svoje slušače, valja da im dade drugu formu, a to je,
što se zove govornička forma. Razlog je tomu, što kada bi
govornik dao ožetu formu svojim razlozima (osim kojeg osam-
ljenog slučaja) silogizma ili entimeme itd., ne bi postigao kod
svakoga govornički efekat. To je razumljivo stoga, što ožeta
i geometrička silogistična forma iziskuje u slušačima veliku na-
petost duha, što se dakako ne smije od svakoga iziskivati, pa
se i ne može. Govornička je forma raširena, stoga treba više
vremena, da slušač misli na ono, što čuje, to ga vele ne umara.
Govornička forma služi se ilustracijama, primjerima, koji nam
poput plastike stvar prikazuju pred očima, te se mogu bolje u
pameti držati nego apstraktne riječi. Aristotel kaže: retorika
udara iz hreka dijalektike, i nije drugo već njena širiteljica.
Cicero (de claris oratoribus) govori: dijalektika je sužena rje-
čitost, a zbijena je retorika raširena dijalektika. Logika daje
govorniku dobro i čvrsto zglobljeni kostur, a govorniku valja
da ga ispuni mesom. Da govornik raširi dokaze logično za-
mišljene, po svjedočanstvu Ciceronovu, nema prikladnije forme
do kolektivne forme. Kolektivna forma ima običajno pet dijela,
a to su: 1. Propozicija, to je ono, što se hoće da do-
kaže. 2. Razlog, to je dokaz, što ga logici zovu ratio quia.
3. Dokaz, kojim se bolje potvrđuje, što se je već prije do-
kazalo. 4. Ilustracija, običajno primjer uzet ili iz po-